

Jan-Olav Henriksen:

Utenfra og innenfra

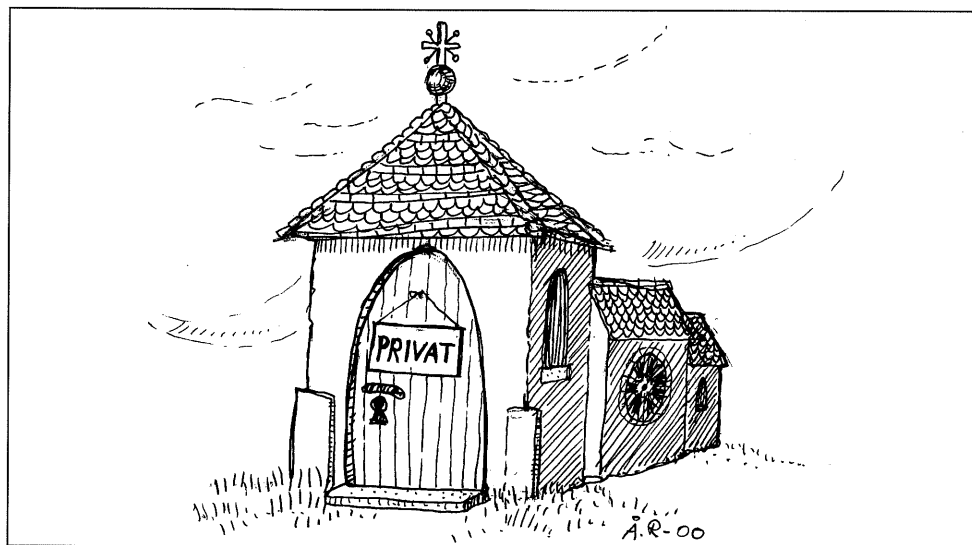
Skissestreker til forståelsen av postmoderne religion

Denne artikkelen er et ganske upretensiøst forsøk på å beskrive noen trekk ved det religiøse landskapet, slik det ser ut fra mitt skrivebord. Det som står i det følgende, er ikke først og fremst ment å skulle beskrive hele landskapet, men kanskje mest å fokusere på noen trekk som fremstår som nye, og dermed innebærer at rammene for religion forandrer seg i forhold til hva vi noen ganger pleier å forestille oss. Det betyr at det følgende ikke er noe forsøk på å verken si *alt* eller å si *sannheten* om det som skjer, men det er først og fremst innrettet på å skape ramme for *gjenkjennelse og fordypet forståelse* av noen trekk som synes å prege det religiøse landskapet for tiden. Når undertitelen omtaler dette som *postmoderne religion*, er det imidlertid også fordi religion ikke lenger lar seg avgrense til bestemte områder av samfunnslivet (som i modernitetens forsøk på å tilordne den til kirkeinsitu-

sjonen og privatlivet). Selv om religion ikke kan sies å prege samfunnet som helhet lenger, og den innflytelse religion har på en rekke samfunnsområder er svak eller helt fraværende, viser det seg stadig at religiøse temaer dukker opp igjen – ikke minst i kulturelle ytringer som film, romaner osv. Disse tendensene til *resakralisering av kulturen* er en tendens som med fordel kan sees som et bakteppe for det følgende, men jeg skal ikke kan utdype dette videre her.¹

Den annen naivitet – religion fra utsiden og innsiden på samme tid

For mange år siden fortalte en av studentene mine fortalte om hvordan hun hadde opplevd møtet med den historisk-kritiske bibelforskningen: – Det var som da jeg begynte å lære å spille piano på ordentlig, sa hun. Til å begynne med syntes jeg at gleden forsvant når jeg skjønte hvordan stykkene var bygget

opp og hva slags teknikk de forutsatte. Men langsomt gikk det opp for meg at dette også var en måte å komme på innsiden av musikken på, som jeg tidligere ikke hadde hatt sjansen til. Og slik var det med lesningen av bibeltekster også – gjennom historisk-kritisk metode fikk jeg en ny sjanse til å komme mer på innsiden av dem.

Jeg synes dette er en ganske treffende sammenligning, og den identifiserer det Paul Ricoeur kaller for den annen naivitet: Etter først å ha hatt et fortrolig innenfra-forhold til tro og religion, gir den kritiske kunnskapen oss muligheten til å komme mer på utsiden av det vi tror på. For mange kan dette oppleves som truende, og noen føler at trosforholdet dermed også går litt i stykker. Men dersom en gjennomlever denne fasen på en god måte, og en ikke for raskt stopper opp, gir denne utviklingsgangen muligheten for å etablere en ny naivitet. Denne nye, andre naiviteten etableres imidlertid på en annen basis enn den første – og den gir muligheten for å forstå og oppleve mer av dybden i troen enn det man hadde fra før.

I vår tid er det flere ting som kan åpne for en veien til en annen naivitet i forhold til religion: Det første er det generelle utdannelsesnivået i samfunnet, som gjør at vi kan komme forbi de medieskaptede og kulturelt veletablerte (ofte negative) fordommene om religion, til en bredere forståelse av hva religion er, og hvordan den fungerer i samfunnet. Den teoretiske «utenfra»-tilnærmingen til religion som undervisning i religion og kristendomskunnskap kan bidra med, er derfor ikke noe som bare skal gjøre elever mer i stand til å møte og forstå andre – det kan også gjøre dem mer i stand til å forstå og komme på innsiden av sin egen trostradisjon.

En annen faktor som er viktig når det gjelder utenfra-perspektivet, er at vi nå i større grad enn før står overfor *et mangfold av artikulerte oppfatninger*. Dette mangfoldet gjør egen tro og egne oppfatninger om religion til noe *uselvfølgerlig*. Men møtet med dette kan

også bli en anledning til å bli mer klar over sitt eget, og føre dypere inn idet.

Det er derfor grunn til å spørre om ikke undervisning i religion og kristendomskunnskap nettopp må ha som sikte å gi elevene en dobbeltkompetanse som kan hjelpe dem underveis til «den annen naivitet» som vi nevnte ovenfor. Å kunne se sin egen religion fra både innsiden og utsiden, både selvkritisk og fortrolig, er en forutsetning for å kommunisere med andre som ikke har samme oppfatninger som en selv, om religiøse (og for så vidt også moralske) spørsmål. Det å fremme kompetansen til slik kommunikasjon er viktig i et postmoderne samfunn som rommer en rekke oppfatninger som helst skal leve i et felles rom.

– En av faktorene som preger det religiøse landskapet er at det er *i forandring*. Bevisstheten om at historie innebærer forandring – også i religiøse spørsmål – er kanskje sterkere i vår tid enn den har vært i noen annen epoke av historien. Det har nok ikke minst å gjøre med den konkrete erfaring av historisk utvikling som de fleste mennesker i vår del av verden faktisk kjenner på kroppen gjennom det som skjer i løpet av et par-tre tiår av ens egen livshistorie. Å oppleve at vårt forhold til religion også er i forandring trenger i seg selv ikke å være problematisk. Et utenfraperspektiv på religion vil si at det alltid har vært slik. Og mer sett fra innsiden betyr forandring at vi forholder oss til den overleverte tradisjon og forsøker å formidle den videre på en måte som får frem det vi finner å være dens varige gehalt i vår tid. Det kan likevel ikke skje uten at både trosuttrykk, sosiale former, og måten vi formulerer vår tro på, blir en annen enn i tiden før oss. Og en slik forandring er ikke bare viktig, – den er nødvendig dersom religiøse tradisjoner skal overleve. Å ta opp en slik forandring som tema vil bare være truende dersom vi oppfatter identitet som en statisk gitt størrelse, og ikke som noe som stadig er henvist til å artikulere seg på nye måter.

Spenningen mellom tilhørighet og frihet

Et kjennetegn for mange mennesker i dag – som gjenspeiler seg i mange religions–sosiologiske undersøkelser – er at de verdsetter frihet og muligheten for selv å velge svært høyt. Samtidig lenger også mange mennesker etter tilhørighet – sannsynligvis fordi opplevelsen av tilhørighet er med på å gi mennesker en form for identitetsbasis i en tilværelse der alt stadig skifter, og der en får få og stadig skiftende bekreftelser på hvem en er.

Dette gjenspeiler seg på religionens område. For å ta tilhørighet først: Religiøse sammenhenger som gir mennesker en opplevelse av å høre til, ha en plass, være verdsatt og få oppmerksomhet, treffer utvilsomt noe som mange mennesker i dag opplever, og det er da også mange slike typer fellesskap som rekrutterer godt. Men samtidig må slike fellesskap også gi rom for frihet: Mennesker i dag vil gjerne selv bestemme *hva de skal tro og hvordan de skal leve*, de lar seg ikke uten videre fortelle slikt.

Dette er naturligvis ikke uten spenninger. Spenningen mellom frihet og tilhørighet uttrykker seg også i konflikten mellom engasjement og tilbaketrekning, eller mellom forpliktelse overfor fellesskapet på den ene siden, og reservasjoner og forbehold på den andre siden. Noen *absolutt* lojalitet er det mer og mer vanskelig å tenke seg – også fordi den manifeste eksistensen av mange ulike oppfatninger og fellesskap gjør det vanskelig å si at *dette* er det eneste rette, osv. Denne spenningen blir heller ikke mindre dersom de det gjelder er preget av den evne til å se religiøs aktivitet både innenfra og utenfra som jeg antydte ovenfor: En slik evne vil nettopp relativere det absolutte og markere forbehold overfor et totalt hengivent engasjement.

Sekularisering – individualisering – avinstitusjonalisering

Det ovenstående kan fordypes noe dersom vi fastholder at de vestlige samfunn er sterkt

sekulariserte. Det gjelder også situasjonen i Norge. Men sekularisering betyr ikke at religionen nødvendigvis er forsvunnet fra kultur og samfunn, eller at mennesker slutter å tro. Tvert imot kan mennesker også forbli *sekulariserte troende*. For at vi skal gripe hva dette betyr, er det kanskje først grunn til å presisere hva jeg forstår med sekularisering: Sekularisering betyr verken avkristning eller fravær av religion, men *tap av religiøs autoritet*. Denne forståelsen av sekularisering, som bl.a. *Mark Chaves* har gjort seg til talsmann for, innebærer at vi kan forstå sekularisering som noe som skjer både på institusjonelle premisser (kirken taper autoritet overfor andre institusjoner i samfunnet), på gruppenivå (en bestemt samfunnsgruppe har ikke lenger innflytelse i kraft av sin religiøse posisjon, f.eks. prestene), eller på individuelt nivå (ingen skal komme her og fortelle meg hva jeg skal tro).

Det er grunn til å anta at et stadig større antall mennesker i vår kultur i lys av en slik forståelse av sekularisering vil kunne forstås som *sekulariserte troende*. Gjennom sitt nærvær og gjennom sin religionsutøvelse vil de medvirke til at religion fremdeles er en viktig samfunnsmessig faktor – men da først og fremst på individuelle – og dermed frie – premisser (jf. ovenfor).

Dette betyr at de religiøse institusjonene som sådan taper betydning på samfunnets systemnivå: Religion blir først og fremst en individuell sak, og de religiøse institusjonene blir viktige bare i den grad de er uttrykk for, og kan tilby muligheter for opprettholdelse og videreutvikling av den individuelt bestemte religionen. Religionen er noe som først og fremst får vekt i privatsfæren, noe som også gjør at vi kan snakke om religionens privatisering og avinstitusjonalisering.

Det er individet, og de mer eller mindre uformelle sosiale fellesskap individet er del av, som kommer til å bære religionen videre i de neste tiårene.

(– Jeg ser her for meg følgende – berettigede – innvending: Hva med den rolle kir-

ken spiller som samlende faktor i forbindelse med ulykker osv, og den brede kulturelle betydning den har i den såkalte folkekirken. Til dette er å si at også denne betydning er basert på et individualisert forhold til religion – og at det nettopp er menneskers mulighet for i vår tid å være både på innsiden av og utsiden av «den kirkelige sfæren» som er betingelsen for dette. At kirken som institusjon virker samlende i slike tilfeller, er imidlertid heller ikke tilstrekkelig til å begrunne at det er den institusjonelt baserte religiøsitet som er den bærende i et sekularisert samfunn som vårt – tvert imot kan den institusjonelt baserte religionen få en slik oppslutning nettopp på grunn av sekulariseringen).

Ny religion : Tydelighet uten autoritære trekk – New Age og kristendom

De trekk jeg har beskrevet ovenfor, har av flere forskere vært sett på som bærende trekk ved mye av den såkalte nyreligiøsiteten. Men det ser altså ikke ut til å gjelde bare for dem. At kristendom i vår tid blir utformet på individuelle koldtbordpremisses, betyr imidlertid ikke at folk bare velger seg den form religiøsitet som de finner mest behagelig. Det er særlig én faktor som peker i den retning: Mye av den *selvutviklingstendens* som finnes i dagens religiøse flora, innebærer også at mennesker blir utfordret på sitt eget liv, og tvinges både til oppgjør og til disiplinering som i utgangspunktet er langt fra behagelig. Slike krav kan man imidlertid ikke forholde seg til uten at de også blir stilt med tydelighet. Hva betyr så dette med tanke på mer tradisjonell kristendom? Det betyr sannsynligvis – som det har vært påpekt i mediene i den siste tiden også – at en tydelig kirke (i motsetning til en mer altinkluderende og såkalt liberal) vil ha visse fortrinn. Men bare på visse premisser: Tyde-

lighet kan gå sammen med autoritære trekk, som ikke tillater at mennesker lever i spenningen mellom engasjement og tilbaketrekning, mellom frihet og fellesskap, og kan stille seg på utsiden i kritikk og hengi seg med kropp og sjel *samtidig*. En slik autoritær religionsform vil være mindre attraktiv enn en der tydeligheten spiller sammen med friheten og den individuelt forankrede form for religion.

Så vil vi kanskje ha religion i fremtiden også – til og med kristen religion, med «sekulariserte troende», som bærer videre tydelige tradisjoner og et tydelig læreinnhold, fordi de har erfart at dette ikke trenger å være forbundet med et lukket og ferdig fiksert system, men snarere er en ressurs for å tolke livet og holde det sammen i en meningsfull enhet. Det er kanskje ikke det verste i en tid som på grunn av sine mange ulike oppfatninger om både religion og moral kan skape identitetsforvirring og rotløshet. Religiøse tradisjoner som kombinerer frihet og forankring, selvkritikk og engasjement, tydelighet og åpenhet, vil neppe ha noe å frykte i møte med en postmoderne religiøsitet. Det er dette vi kan ane litt av – og skal lære elevene – når vi forholder oss til religion fra både innsiden og utsiden.

Jan-Olav Henriksen
professor i systematisk teologi
ved Det teologiske menighetsfakultet i Oslo
Adr.:
Jan.O.Henriksen@menfak.no

¹ For den som er interessert, kan jeg på dette punkt vise til første kapittel i boken *På grensen til Den andre. Om teologi og postmodernitet*, Oslo: AdNotam Gyldendal 1999.